

Tożsamość (w) przestrzeni

Сущность пространства

пространство сущности

Studia dedykowane
Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

SCRIPTA)|C ŁUŻNIANA

Tom II

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

Studia dedykowane
Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

Pod redakcją
Matyldy Chrzęszcz,
Kseni Dubiel
i Heleny Duć-Fajfer

Kraków

Matylda Chrząszcz

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0003-4313-5995>

✉ matylda.chrzaszcz@uj.edu.pl

Ksenia Dubiel

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0002-7512-2235>

✉ ksenia.panas@uj.edu.pl

Helena Duć-Fajfer

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0001-9436-3846>

✉ helena.duc-fajfer@uj.edu.pl

© Copyright by individual authors, 2022

Recenzenci

dr hab. Andrzej Dudek, prof. UJ

Prof. Natalia Vesselova, University of Ottawa

Opracowanie redakcyjne

Irena Gubernat (j. polski), Yanina Ryier (j. rosyjski)

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8138-730-9 (druk)

ISBN 978-83-8138-731-6 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381387316>

Na okładce: mapa Moskwy, 1726 (www.rijksmuseum.nl)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Fot. Barbara Szczukin

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'B. Szczukin'.

TABULA GRATULATORIA

- Zbigniew Babik, Uniwersytet Jagielloński
Vsevolod Bagno, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Krzysztof Bak, Uniwersytet Jagielloński, Uni-
wersytet Sztokholmski / Stockholms
universitet
Katarzyna Bazarnik, Uniwersytet Jagielloński
Zofia Berdychowska, Uniwersytet Jagielloński
Krzysztof Bielawski, Uniwersytet Jagielloński
Piotr de Bończa Bukowski, Uniwersytet
Jagielloński
Dariusz Brodka, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Brzozowski, Uniwersytet Jagielloński
Renata Bura, Uniwersytet Jagielloński
Anna R. Burzyńska, Uniwersytet Jagielloński
Magdalena Wasilewska-Chmura, Uniwersytet
Jagielloński
Wojciech Chlebdą, Uniwersytet Opolski
Urszula Cierniak, Uniwersytet Humanistyczno-
Przyrodniczy im. Jana Długosza w Często-
chowie
Andrzej Dudek, Uniwersytet Jagielloński
Katarzyna Dybeł, Uniwersytet Jagielloński
Adam Fałowski, Uniwersytet Jagielloński
Lazar Fleishman, Uniwersytet Stanforda / Stan-
ford University
Dorota Gil, Uniwersytet Jagielloński
Pavel Glushakov, Ryga
Marek Hałaburda, Uniwersytet Papieski Jana
Pawła II
Agata Hołobut, Uniwersytet Jagielloński
Gabriella Elina Imposti, Uniwersytet Boloński /
Università di Bologna
Jadwiga Janaszek, Kielce
Maria Jodłowiec, Uniwersytet Jagielloński
Beata Kalęba, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Kapuścik, Uniwersytet Jagielloński
Lubov Kiselova, Uniwersytet w Tartu / Tartu
Ülikool
Jadwiga Kita-Huber, Uniwersytet Jagielloński
Anna Klimkiewicz, Uniwersytet Jagielloński
Maria Kłańska, Uniwersytet Jagielloński
Agnieszka Kocik, Uniwersytet Jagielloński
Alexandr Korablev, Doniecki Uniwersytet
Narodowy / Донецкий национальный
университет
Lesława Korenowska, Uniwersytet Pedagogicz-
ny w Krakowie
Lucyna Korycińska, Uniwersytet Jagielloński
Katalin Kroó, Uniwersytet Loránd Eötvös /
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Olga Kuptsova, Moskiewski Uniwersytet Pań-
stwowy / Московский Государственный
университет
Halina Kurek, Uniwersytet Jagielloński
Tatjana Kuzovkina, Uniwersytet Talliński / Tal-
linna Ülikool
Andrzej de Lazari, Uniwersytet Łódzki
Bohdan Łazarczyk, Uniwersytet Jagielloński
Lidia Macheta, Uniwersytet Jagielloński
Dina Magomedova, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Izabella Malej, Uniwersytet Wrocławski
Agnieszka Malska-Lustig, Uniwersytet
Jagielloński

- Elżbieta Mańczak-Wohfeld, Uniwersytet Jagielloński
- Maria Maślanka-Soro, Uniwersytet Jagielloński
- Gabriela Matuszek-Stec, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Michalak-Pikulska, Uniwersytet Jagielloński
- Roman Mnich, Uniwersytet Warszawski
- Galina Nefagina, Akademia Pomorska w Słupsku
- Arkadiy Neminushchiy, Uniwersytet Dyneburski / Daugavpils Universitāte
- Jakub Niedźwiedź, Uniwersytet Jagielloński
- Sylvia Nowak-Bajcar, Uniwersytet Jagielloński
- Ryszard Nycz, Uniwersytet Jagielloński
- Tereza Obolevitch, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Magdalena Ochniak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Oczkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Olaszek, Uniwersytet Łódzki
- Alexander Ospovat, Uniwersytet Kalifornijski / University of California
- Agnieszka Palej, Uniwersytet Jagielloński
- Ewelina Pilarczyk, Uniwersytet Jagielloński
- Irina Prokhorova, Moskiewski Uniwersytet Państwowy / Московский Государственный университет
- Elżbieta Przybył-Sadowska, Uniwersytet Jagielloński
- Wacław Rapak, Uniwersytet Jagielloński
- Renata Rodak, Uniwersytet Jagielloński
- Rozalia Sasor, Uniwersytet Jagielloński
- Yuliya Sergo, Udmurcki Uniwersytet Państwowy / Удмуртский государственный университет
- Elżbieta Solak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Sosień, Uniwersytet Jagielloński
- Elena Sozina, Uralski Uniwersytet Federalny / Уральский федеральный университет
- Ewa Stala, Uniwersytet Jagielloński
- Lidia Sudyka, Uniwersytet Jagielloński
- Jan Szczepaniak, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Włodzimierz Szturc, Uniwersytet Jagielloński
- Dorota Szumska, Uniwersytet Jagielloński
- Stanisław Śnieżewski, Uniwersytet Jagielloński
- Wanda Świątkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Marietta Turyan, Sankt Petersburg
- Anna Walczuk, Uniwersytet Jagielloński
- Jadwiga Waniakowa, Uniwersytet Jagielloński
- Halina Waszkielewicz, Uniwersytet Jagielloński
- Władysław Witalisz, Uniwersytet Jagielloński
- Natalia Vesselova, Uniwersytet Ottawski / University of Ottawa
- Grażyna Zając, Uniwersytet Jagielloński
- Marcin Ziomek, Uniwersytet Jagielloński

Spis treści

TABULA GRATULATORIA	5
BARBARA SZCZUKIN, MAŁGORZATA SZCZUKIN	
Biogram z bliskiej perspektywy nakreślony	7
HELENA DUĆ-FAJFER	
Wasilij Gieorgijewicz Szczukin – wszechstronny badacz i erudyta.....	11
SPIS PUBLIKACJI	19
WSTĘP.....	37
Введение	39
PRZESTRZEŃ GEOGRAFICZNA.....	41
ANDRZEJ ROMANOWSKI	
Pogranicze polsko-rosyjskie (do roku 1863). Zagadnienia i postacie	43
MAGDALENA DĄBROWSKA	
Ziemie niemieckie oczyma rosyjskich podróżopisarzy przełomu XVIII i XIX wieku – miejsca wspólne, miejsca różne (wokół <i>Listów Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 roku</i> Dmitrija Gorichwostowa)	55
Кристина Воронцова	
Польша в русской литературе постсоветского периода: обзор проблемы	67
Дечка Чавдарова	
Образ Коми в воспоминаниях болгарских строителей и лесорубов	77
Джон Даглас Клэйтон	
Гурзуф как <i>locus amoenus</i> в житнетворчестве А.С. Пушкина.....	89
Виктор Скрунда	
К истории русской меньшинственной идеи в межвоенной Польше (РОМ, 1934).....	101

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA	111
URSZULA TROJANOWSKA	
„Schody w pustkę” – przestrzeń i sen w opowiadaniu <i>Szatniarz</i> Jeleny Dołgopiat.....	113
Ксения Касаткина	
Психологическое пространство «подполья» в повести Ф.М. Достоевского <i>Записки из подполья</i>	125
Сергей Доценко	
Обезвельопал А.М. Ремизова как модель «внутренней эмиграции»...	139
Валерий Мильдон	
Эней и Анна. Пространства судьбы в <i>Энеиде</i> и <i>Анне Карениной</i>	151
Ксения Дубель	
Эго – Гео. Пространство личности или личность пространства? Заметки о ранних стихах Гео Шкурупия	163
MARIA MALEWSKA	
Pamięć i tożsamość w utworze Pavla Amnuela <i>Spowiedź</i>	173
PRZESTRZEŃ TEKSTUALNA	185
Аркадий Гольденберг	
Хронотоп праздника в метасюжете Гоголя	187
HELENA DUĆ-FAJFER	
Przestrzeń rosyjskości w literaturze łemkowskiej.....	201
Людмила Луцевич	
Хронотопический континуум поэмы Александра Пушкина <i>Цыганы</i>	217
Ольга Гриневич	
Полемика с усадебным текстом Л.Н. Толстого в романе М. Степновой <i>Сад</i>	231
Юрий Доманский	
Слово «сцена» в паратексте <i>Вишнёвого сада</i> А.П. Чехова. К вопросу о пространстве реально-художественном и пространстве реально-театральном в драматургическом тексте.....	243
Татьяна Автухович	
Экфрасис как способ формирования пространства смысла	255

PRZESTRZEŃ URBANISTYCZNA.....	267
KATARZYNA SYSKA	
O mitologii miasta w dramacie Jurija Kławdijewa	
<i>Obłok przypominający delfina.....</i>	<i>269</i>
BOGUSŁAW ŻYŁKO	
O pewnej reprezentacji wieczności (Uwagi o <i>Rzymie</i> Mikołaja Gogola).....	281
DZMITRY KLIABANAU	
Topos Rzymu jako element „mitu Husowskiego” Władzimira Arłoua	
(na materiale powieści <i>Czasy dżumy</i>)	293
Михаил Строганов	
<i>Город пышный, город бедный</i> и его родственники	305
Павел Лавринец	
Поэтосфера Вильнюса как города храмов	317
Валентина Брио	
Вильнюсские дворики как особенный городской локус	329
Наталия Няголова	
Топос «города греха» в литературной урбанистике болгарской	
«оттепели». Предварительные заметки.....	343
Михаил Тимофеев	
Что делает наши ландшафты такими разными, такими	
привлекательными? (Английский индустриальный пейзаж	
XVIII-XX веков).....	355
PRZESTRZEŃ PODRÓŻY	367
MATYŁDA CHRZĄSZCZ	
Podróż do źródeł tożsamości. <i>Wschód</i> Andrzeja Stasiuka	369
MICHAŁ MILCZAREK	
<i>Wyspa</i> Gołowanowa albo o poszukiwaniu sensu w Arktyce.....	379
Александр Вавжинчак	
Путь как судьба. Повесть Виктора Астафьева <i>Перевал</i>	393

PRZESTRZEŃ WIZUALNA	405
Якуб Садовски	
Интеллигент в пространстве анимации. Мультфильмы по рассказам Эдуарда Успенского.....	407
Евгения Строганова	
Женщина с книгой в портретной живописи второй половины XVIII – первой половины XIX в. Модель и пространство. Заметки к теме	421
Наталья Мариевская	
Социальные пространства в динамике сюжета. Анализ драматургии современного фильма.....	435
Наталия Злыднева	
Концепт «путь-дорога» в русской живописи. наброски к теме	449
INDEKS OSÓB	461
Указатель имён.....	467

DZMITRY KLIABANAU
Uniwersytet Jagielloński

Topos Rzymu jako element „mitu Husowskiego” Uładzimira Arłoua (na materiale powieści *Czasy dżumy*)

Przedmiotem analizy niniejszego artykułu jest topos Rzymu jako jeden z kluczowych elementów decydujących o sposobie kreowania obrazu głównego bohatera w powieści *Czasy dżumy* (*Час чумы*) białoruskiego pisarza Uładzimira Arłoua¹. Głównym bohaterem powieści jest Mikołaj Husowski, przedstawiciel szesnastowiecznej szkoły poezji nowołacińskiej, zaś akcja utworu rozgrywa się w Rzymie, czytelnik ma więc możliwość odbycia podróży zarówno w czasie, jak i przestrzeni.

Twórczość Husowskiego przez kilka stuleci nie była znana szerokiemu gronu odbiorców. Przywracanie nazwiska poety do europejskiego dyskursu literackiego zaczęło się od wydania w 1894 roku jego dzieł w redakcji Jana Pielczara. Odtąd *Carmen Nicolai Hussoviani de statura, feritate ac venatione bisonti* – najważniejsze dzieło w dorobku poety² – jest obiektem badań literaturoznawców (szczególnie białoruskich³), podkreślających nowatorstwo poety, który jako pierwszy pisarz

¹ Uładzimir Arłou (ur. 1953) – białoruski pisarz, poeta, scenarzysta, publicysta, popularyzator historii. Został odznaczony Medalem Franciszka Skaryny (1991), jest laureatem szeregu nagród literackich, w tym Nagrody im. Uładzimira Karatkiewicza (1993), Nagrody Literackiej im. Franciszka Bahuszewicza Białoruskiego PEN-Centrum (1996), Nagrody im. Wasyla Bykaua (2008), Nagrody „Europejski Poeta Wolności” (2010).

² Zob. A. Brzozowska, „*Carmen Nicolai Hussoviani de statura, feritate ac venatione bisonti*” – poemat epicki?, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, „Classica Wratislaviensia XXX” 2010, nr 3209, s. 15-39.

³ Zob. Ж. Некрашэвіч-Кароткая, *Мікалай Гусоўскі і яго паэтычны зборнік у беларускім літаратуразнаўстве*, „Веснік БДУ” Серыя 4, 2002, № 2, s. 31-36; tenże, *Шматтомныя перавыданні твораў Мікалая Гусоўскага ў Літве, Польшчы, Украіне*, „Веснік БДУ” Серыя 4, 2008, № 3, s. 82-85.

słowiański skupił się na kryzysie politycznym trawiącym społeczeństwo WKL i Korony, skrytykował elity obu krajów i przedstawił nowe oblicze patriotyzmu, polegające m.in. na dbaniu o środowisko i oszczędne korzystanie z zasobów naturalnych. Aleś Żłutka koncentruje uwagę na wykreowaniu przez Husowskiego takiego obrazu świata, który w pełni odpowiada wizjom i percepcji białoruskiego charakteru narodowego⁴. Zdaniem Władzimira Hniłamiodaia Husowski jawi się przedstawicielem realizmu renesansowego, przybiera postawę popularyzatora historii i kultury Białorusi⁵. Siarhiej Kavalou mówi o *Carmen...* jako o utworze przesiąkniętym ideą patriotyzmu, w którym miłość do Ojczyzny została ujęta za pomocą barwnych obrazów⁶. Zatem uczynienie przez Arłoua Husowskiego głównym bohaterem *Czasów dżumy*, jak i umiejscowienie akcji tej powieści w Rzymie mają wymiar symboliczny. Utwór stanowi próbę wypełnienia luk w świadomości i tożsamości zsovietyzowanych Białorusinów⁷ m.in. poprzez tworzenie tzw. mitu Husowskiego jako jednego z elementów odzyskiwanej pamięci narodowej. Husowski nie jest postacią mityczną w znaczeniu *wymyślony* czy też *fikcyjny*, *będący bohaterem literackim*; natomiast prawie całkowity brak wiarygodnych danych o miejscu urodzenia, życiu poety czyni tę postać prawie legendarną: o pewnych wydarzeniach wnioskować można jedynie na podstawie analizy treści jego utworów⁸. Można zatem rozpatrywać *Czasy dżumy* przez pryzmat kategorii mitu jako zjawiska kulturowego, będącego elementem konstytutywnym pamięci historycznej i tożsamości.

Brytyjska religioznawczyni Karen Armstrong zwraca uwagę, że mit ma potencjał terapeutyczny, gdyż pomaga człowiekowi odnajdywać swe miejsce w świecie i określać właściwy kierunek rozwoju⁹. Właśnie aspekty psychoterapeutyczny,

⁴ А. Жлутка, Микола Гусоўскі [w:] *Гісторыя беларускай літаратуры XI-XIX стагоддзяў*, т. 1: *Даўняя літаратура. XI – першая палова XVIII стагоддзя*, Выд. 2, Беларуская навука, Мінск 2007, s. 342.

⁵ Ул. Гніламёдаў, *За тысячу гадоў* [w:] *Літаратура XI-XVI стагоддзяў. Залатая калякцыя беларускай літаратуры*, т. 1, Мастацкая літаратура, Мінск 2011, s. 9.

⁶ С. Кавалёў, *Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.*, Універсітэцкае, Мінск 1993, s. 36.

⁷ Ул. Арлоў, *Пад знакам вечнасці*, „Свабода” 1998, № 44, 14 IV, s. 3.

⁸ Zob. Дз. Клябанаў, *Рэканструкцыя, канструкцыя і стылізацыя як элементы пісьменніцкай стратэгіі Уладзіміра Арлова* [w:] *Беларуская гістарычна літаратура. Жанры, характары, праблемы*, Беларуская навука, Мінск 2018, s. 221-228.

⁹ K. Armstrong, *Krótką historia mitu*, przeł. I. Kania, Wydawnictwo Aletheia, Kraków 2005, s. 9.

a także narracyjny¹⁰ i edukacyjny¹¹ mitu leżą u podstaw strategii Arłoua: społeczeństwo białoruskie potrzebuje postaci o wielkiej wadze społecznej i znaczeniu ikonycznym – uświęconych długotrwałą tradycją historyczną wzorców do naśladowania w kwestii patriotyzmu, wyznawania i promowania ponadczasowych wartości. Te postaci muszą różnić się od lansowanych przez ideologów radzieckich modeli. Celem pisarza staje się wzbudzenie w społeczeństwie silnego emocjonalnego przywiązania do przeszłości, zbudowanie świadomości ciągłości i świetności własnej historii, ponieważ jej brak to jedna z podstawowych przyczyn obojętności w obliczu nadchodzących przemian: Białorusini, zdaniem Arłoua, wciąż nie potrafili ujawnić światu prawdy o swojej ziemi¹². „Mit Husowskiego” ma więc zostać formą komunikacji między pokoleniami; oddziałuje na sferę emocjonalną jednostki i całego społeczeństwa. Jak podkreśla Szymon Czupryński, takie oddziaływanie mocno wpływa na przekonanie o słuszności społecznej danego mitu, a nie o jego racjonalności¹³.

Narracja w *Czasach dżumy* jest nielinearna, wielopłaszczyznowa, cechuje ją swoista mozaikowość, na którą składają się liczne reminiscencje i cytaty¹⁴ z innych dzieł literackich, w tym głównie z poematu *Carmen...* Cytowane utwory stają się wobec wspomnianego już „mitu Husowskiego” tzw. mitem macierzystym, który z kolei można odnieść do twierdzenia Mircei Eliade o tym, że podstawową funkcją mitu jest przedstawianie modeli rytuałów i ważnych czynności, w tym pracy, wychowania, sztuki czy też wiedzy¹⁵. Skojarzenie to staje się szczególnie zasadne w kontekście wydźwięku poematu Husowskiego, promującego wartości, takie jak patriotyzm, dbałość o własną ziemię, naturę i dobro całego narodu, a także eksponującego obraz idealnego władcy – księcia Witolda. Można też twierdzić, że ciągle odwoływanie się do *Carmen...* na kartach powieści Arłoua pełni funkcję legitymizującą: poemat to świadectwo istnienia w realnym wymiarze jego autora, Mikołaja Husowskiego.

¹⁰ Zob. M. Eliade, *Aspekty mitu*, przeł. P. Mrówczyński, Wydawnictwo KR, Warszawa 1998.

¹¹ Zob. M. Hodalska, *Śmierć Papieża, narodziny mitu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

¹² Ул. Арлоў, *Час чумы* [w:] *Міласць князя Гераніма. Аповесці. Апавяданні*, Юнацтва, Мінск 1993, s. 38-93.

¹³ Sz. Czupryński, *Przemiany mitów i mitologizacja w warunkach tworzenia się społeczeństwa pluralistycznego na przykładzie mieszkańców Białegostoku*, Białystok 2015, praca doktorska, s. 11.

¹⁴ Ул. Арлоў, dz. cyt., s. 47-50, 56-57, 66-68, 75-76.

¹⁵ M. Eliade, dz. cyt., s. 13.

Kategoria przestrzeni w *Czasach dżumy* może być analizowana w wymiarach fizycznym, mitologicznym i symbolicznym. Są one splecione, wzajemnie uzupełniają się, tworząc ważny aspekt narracyjny w utworze. Miejscem akcji naprzemienianie stają się Włochy i WKL, Rzym i puszcze białoruskie. Zarówno nieoswojona i niezmieniona przez człowieka przestrzeń leśna, jak i całkowicie zorganizowana i przemysłana przestrzeń miejska są przedstawione w *Czasach dżumy* przez pryzmat percepcji Husowskiego, poety i dyplomaty, pasjonata przyrody i łowiectwa. Arłou inspiruje się stworzonym właśnie w *Carmen...* obrazem białoruskiej przyrody i wyraźnie zaznaczoną przez Husowskiego miłością do ojczystej ziemi oraz jego wrażliwością wobec jej piękna. W *Czasach dżumy* przestrzeń miejska jest więc wyraźnie przeciwstawiona ujętemu w *Carmen...* obrazowi świata, który Żłutka identyfikuje jako „białoruski” i który jest swoistym zwierciadłem odbijającym istotę charakteru narodowego Białorusinów¹⁶, zżytych z naturą, kochających swą ziemię, odważnych, zuchwale podejmujących walkę zarówno z królem puszczy, jak i z najeźdźcą. Z kolei wybór Rzymu jako podstawowego miejsca akcji powieści¹⁷ można interpretować właśnie przez pryzmat wymiaru mitologicznego i symbolicznego. Przede wszystkim wybór ów determinuje główny wątek utworu związany z procesem powstawania *Carmen...*¹⁸ Rzym to także uosobienie cywilizacji zachodnioeuropejskiej, w której historia miast i całego kontynentu jako przestrzeni kulturowej są ściśle ze sobą powiązane¹⁹.

Jak zaznacza Bartłomiej Gutowski, miasto to nie tylko przestrzeń urbanistyczna – kształtuje ono także różne doświadczenia, kluczowe dla świadomości kulturowej, przyczynia się do formułowania wartości²⁰. Można zatem mówić o specyficznym chronotopie przestrzeni miejskiej, gdyż jest ona miejscem zderzenia i nawarstwiania się różnych zjawisk społecznych, historycznych i kulturowych. Strukturę tej przestrzeni charakteryzuje złożoność, a jednocześnie ciągłość i zdolność do uwieczniania historii i historycznych traum. Miasto staje się symbolem

¹⁶ A. Жлутка, dz. cyt., s. 342.

¹⁷ D. Kliabau, *Motivi italiani nella prosa storica bielorusca contemporanea (sull'esempio della novella "Il tempo della peste" di Uladzimir Arlou)* [w:] *Беларуска-італьянскія культурнае ўзаемадзеянне і праблема захавання нацыянальнай ідэнтычнасці. Гістарычны вопыт і сучасныя праблемы*, зборнік навуковых артыкулаў, рэд. С.А. Гаранін, І.У. Ялынцава, Беларуская навука, Мінск 2016, s. 234.

¹⁸ Poemat został wydany w 1523 r. w Krakowie, po powrocie Husowskiego z misji dyplomatycznej.

¹⁹ L. Benevolo, *Miasto w dziejach Europy*, przeł. H. Cieśla, Wydawnictwo Krąg. Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995, s. 29.

²⁰ B. Gutowski, *Przestrzeń marzycieli. Miasto jako projekt utopijny*, Oficyna Wydawnicza Feniks, Warszawa 2006, s. 2.

zmienności i przemijania, a równocześnie konserwowania pamięci²¹. Według Ernsta Cassirera przestrzeń miejską można rozpatrywać jako swoiste skrzyżowanie, miejsce zderzenia antagonistycznych przestrzeni – tzw. fizycznej/fizjologicznej (stałej, homogenicznej, racjonalnej) i uczuciowej (anizotropowej, niehomogenicznej, irracjonalnej)²². Takim punktem wyjściowym, skrzyżowaniem stał się właśnie Rzym, a jego siła to skutek kumulacji mitów, doświadczeń, osiągnięć kulturowych, gospodarczych, militarnych wielu pokoleń, co już w starożytności uczyniło z niego kolebkę cywilizacji europejskiej.

Przestrzeń mitologiczna, według Cassirera, jest bliższa przestrzeni postrzeganej za pośrednictwem uczuć: miejsce zawsze jest wypełnione treściami, obiekty i kierunki są obciążone specyficznymi akcentami, pozwalającymi na artykułowanie świata poprzez rozróżnienie sacrum i profanum. Jednocześnie przestrzeń mitologiczna, tak samo jak i fizyczna, racjonalna, pełni funkcję polegającą na łączeniu w jedną, usytuowaną w przestrzeni, złożoną całość różnych elementów i cech, które pierwotnie nie są związane z kategorią przestrzeni. Funkcja ta pozwala mitowi na transpozycję cech w obiekty przestrzenne i nadanie im przedmiotowości, namacalności²³. Wobec powyższego ważnym elementem narracji w *Czasach dżumy* stają się poszczególne elementy przestrzeni Rzymu – w odpowiedni sposób dobrane przez Arłoua obiekty architektoniczne, które nie tylko pełnią funkcję scenograficzną w powieści, lecz także mają istotny w kontekście wspomnianego wyżej aspektu mitotwórczego *Czasów dżumy* wymiar filozoficzno-symboliczny.

W scenie otwierającej powieść jej główny bohater, stojąc przy oknie, wpatruje się w termy Karakalli – okazały zabytek miejskiego krajobrazu stanowiący przykład obiektu użyteczności publicznej. Budowa term rozpoczęła się w III wieku za panowania Septymiusza Sewera, zaś oddanie ich do użytku nastąpiło za czasów Bastiana Karakalli. W kontekście narracji *Czasów dżumy* należy zwrócić uwagę na dwa aspekty związane z owym elementem przestrzeni. Pierwszy to rola term w życiu społecznym: były one nie tylko miejscem odpoczynku, rekreacji i zawodów sportowych, lecz pełniły także funkcję biblioteki i galerii sztuki²⁴. Kontemplacja tego obiektu przez poetę, myśliciwego i wojownika wyraźnie zatem wskazuje na charakterystyczne dla doby renesansu dążenie do harmonizowania życia fizycznego

²¹ L. Benevolo, dz. cyt., s. 15.

²² Zob. E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, przeł. A. Staniewska, przedm. B. Suchodolski, Czytelnik, Warszawa 1977, s. 108-112.

²³ К. Свасьян, *Философия символических форм Э. Кассирера. Критический анализ*, Академический Проект; Альма Матер, Москва 2010, s. 134-135.

²⁴ L. Richardson jr., *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, The John Hopkins University Press, Baltimore 1992, s. 387-389.

i duchowego, dbania o rozwój ciała, intelektu i ducha. Drugi aspekt związany z termami to decyzja Karakalli o oddaniu tego obiektu do użytku publicznego. Władca Rzymu uczynił to z powodów dalekich od idei szerzenia kultury wśród mieszkańców Wiecznego Miasta, jednak sam fakt udostępniania term ludowi nabiera wagi w kontekście powieści, bowiem można dopatrywać się w nim wymiaru symbolicznego – swoistego zobrazowania twórczych poszukiwań Husowskiego, który w rozważaniach nad własnym przeznaczeniem skupia się m.in. na roli poety i poezji w życiu społeczeństwa i na uwiecznieniu dla potomnych piękna ojczystej ziemi i jej ludu.

Wymiar symboliczny w powieści ma scena spotkania twórców – wielbicieli piękna: Strozzięgo, piewcy i twórcy olśniewającego zimnym blaskiem piękna idealnego i Husowskiego, dążącego do uwiecznienia w swej twórczości piękna prawdziwego. Semantyka Pałacu Kancelaryjnego, w którym ma miejsce owo spotkanie, a także przesłanie ideowo-estetyczne zawarte przez Arłoua w tej scenie są wzmocnione za pomocą aspektu przestrzennego. W kontekście tezy o symbolicznym wymiarze przestrzeni należy rozpatrywać ów obiekt nie tylko jako element krajobrazu architektonicznego Rzymu, lecz także jako wyrażnie zaznaczoną fizycznymi granicami przestrzeń oswojoną, zasiedloną przez człowieka, przez co otrzymuje ona szereg znaczeń symbolicznych, przede wszystkim związanych z uporządkowaniem otaczającego świata i jego hierarchizacją. Ważny jest także materialny wymiar obiektu przestrzennego. Jak podaje Katarzyna Grabias-Banaszewska, wzniesienie obiektu ma dwojaki wymiar. Po pierwsze, fizyczny – poprzez wytyczenie fragmentu przestrzeni, zakreslenie jej granic, nadawanie formy. Po drugie, proces budowania ma wymiar tworzenia sieci znaczeń nadawanych w obrębie tego miejsca, jego mityzowanie²⁵. Takim właśnie tropem podąża w ramach swych zadań pisarskich Arłou: Pałacowi Kancelaryjnemu jako elementowi przestrzeni Wiecznego Miasta nadaje wyraźny wymiar mitologiczno-symboliczny. Pierwszą kluczową w kontekście dekodowania autorskiego przesłania wydaje się kwestia powstania tego obiektu na mapie Rzymu. Budowa pałacu rozpoczęła się w latach 80. XV wieku, a ukończono ją w 1513 roku; obiekt ten uchodzi za pierwszy w historii architektury europejskiej pałac, który od początku był zaplanowany i tworzony

²⁵ K. Grabias-Banaszewska, *Mityzacja przestrzeni domowej w powieści Adama Jerzego Czartoryskiego Pan Sędzia Deluty. Sceny z pierwszych lat panowania Stanisława Augusta* [w:] *Mitologizacja kultury w polskiej i iberyjskiej twórczości artystycznej*, red. W. Charchalis, B. Trocha, Pracownia Mitopoetyki i Filozofii Literatury Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2015, s. 214.

w stylu renesansowym²⁶. Nie bez znaczenia z punktu mitologizacji jest fakt niejednoznaczności atrybucji projektu: jako jego autorzy są wymieniani Donato Bramante i Andrea Bregno²⁷. Drugim ważnym aspektem są wyraźne architektoniczne zapożyczenia i nawiązania: imitacja rustyki dolnej kondygnacji nawiązuje do antycznej tradycji, elewacje są wyłożone trawertynem pochodzącym z Koloseum i ruin Teatru Pompejusza, zaś dolną kondygnację dziedzińca wewnętrznego zdobią kolumny, które pierwotnie także znajdowały się w Teatrze Pompejusza. Nie bez znaczenia jest również powiązanie z Leonem X: palazzo zostało przejęte przez papieża w 1517 roku, czyli niedługo po przebyciu Husowskiego w składzie misji dyplomatycznej do Rzymu.

Przytoczone fakty związane ze wspomnianym obiektem rzymskiej przestrzeni wyraźnie pokrywają się z informacjami o życiu i twórczości Husowskiego, poety z Wielkiego Księstwa Litewskiego: urodził się, dorastał i pobierał wykształcenie na przełomie XV i XVI wieku, władał językiem łacińskim, interesował się antyczną poezją, a adresatem jego poematu *Carmen...* był właśnie Leon X. Dodatkowo twórczość Husowskiego jest uważana przez literaturoznawców białoruskich za podwaliny nowej literatury narodowej. Pewną analogię dostrzec można w przypadku Pałacu Kancelaryjnego: jest postrzegany przez kulturoznawców za obiekt, który wywarł decydujący wpływ na kierunek rozwoju świeckiej architektury Rzymu, a co za tym idzie – całej architektury europejskiej.

Kolejny wybrany przez Arłoua element przestrzeni Rzymu o znaczeniu symbolicznym to kolumna Trajana, ważny punkt orientacyjny na mapie miasta. Właśnie tu Husowski staje się świadkiem procesji – pogańskiej i chrześcijańskiej – w intencji ochrony przed zarazą. Scena procesji w *Czasach dżumy* to przede wszystkim aluzja do wiersza Mikołaja Husowskiego pt. *In sacrificium nigri tauri Romae opera cuiusdam Graeculi contra vim pestis publice factum*. Dodatkowo dzięki wykorzystanym przez Arłoua szczegółom (wzmiance o czarnym krucyfiksie ze srebrnym Chrystusem²⁸) – można z łatwością ustalić nie tylko miejsce, lecz także czas akcji powieści. Wspomniany w scenie procesji pod kolumną Trajana krzyż pochodzi z kościoła San Marcello al Corso. Ocalał podczas pożaru 1519 roku, w związku z czym uznano go za cudowny. Procesje z wynoszeniem tego krzyża odbywały się w Rzymie w okresie od 4 do 20 sierpnia 1522 roku, o czym piszą m.in. Marian

²⁶ В.Г. Власов, *Палаццо Канцеллериа* [w:] tegoż, *Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства*, в десяти томах, т. 7, Издательство „Азбука-Классика”, Санкт-Петербург 2007, s. 54-56.

²⁷ Zob. C.L. Frommel, *L'architettura del Rinascimento Italiano*, Skira, Milano 2009.

²⁸ Ул. Арлоў, dz. cyt., s. 75.

Armellini²⁹ czy Filippo Titi³⁰. Natomiast wytoczenie przez Arłoua trasy obu procesji w taki sposób, żeby zeszły się one właśnie na placu z kolumną Trajana, nadaje tej przestrzeni nowy – symboliczny w kontekście narracji *Czasów dżumy* – wymiar. Upamiętniającą zwycięstwa nad Dakami kolumnę wzniesiono w 113 roku: ustawiono ją na cokole, w którego wnętrzu zostały umieszczone urny z prochami Trajana i jego żony Plotiny. Trzon kolumny zdobi figuratywny relief, przedstawiający wydarzenia wojenne z lat 101-102 i 105-106³¹. W ten sposób kolumna, co jest szczególnie istotne w kontekście mowy o mitotwórczości w powieści Arłoua, pełni dwie funkcje związane z upamiętnianiem tych, którzy już nie należą do świata żywych i nie mają własnego ciała. Pierwsza funkcja to uwiecznienie artystyczne: uczestnicy wydarzeń wojennych odzyskują cielesność dzięki umiejętnościom i wyobraźni rzeźbiarza. Druga funkcja to upamiętnienie w postaci grobowca: cokolwiek kolumny to sarkofag, sama zaś kolumna to rodzaj piedestału: po śmierci Trajana kolumnę zwieńczono jego posągami, zastąpionym figurą św. Piotra dopiero w 1587 roku³². Ponieważ akcja *Czasów dżumy* rozgrywa się w 1522 roku, jej bohater na szczycie kolumny widzi właśnie posąg Trajana, a zatem kolumna wciąż nie utraciła obydwu związanych z pamięcią funkcji. Należy także zwrócić uwagę na jeszcze inną symbolikę tego obiektu: kolumna Trajana jest usytuowana pomiędzy budynkami dwóch bibliotek – greckiej i łacińskiej³³. W ten sposób Arłou wyraźnie wskazuje na orientacje kulturowe i źródła inspiracji swojego bohatera.

Czas dżumy to nie tylko powieść, lecz także skuteczna próba konstruowania nowej/starej – bazującej na wartościach i założeniach preradzieckiej epoki – mitologii narodowej. Pisarz tworzy „mit Husowskiego” jako część składową nowej ogólnej białoruskiej narracji historycznej i literackiej, opartej na wartościach chrześcijańskich oraz na zachodnioeuropejskiej tradycji kulturowej. Niebagatelną rolę odgrywa w tym micie właśnie Rzym: spuścizna po czasach imperium stała się materialnym świadectwem ciągłości historycznej i kulturowej, samo zaś miasto zamieniło się w przestrzeń wypełnioną klasycznymi wzorcami sztuki o niepodważalnej doskonałości, harmonii, wspaniałości. Zatem umiejscowienie akcji *Czasów dżumy* właśnie w Rzymie jest wyrazem konsekwencji w budowaniu narodowego

²⁹ M. Armellini, *Le chiese di Roma dal secolo IV al XIX*, Tipografia Vaticana, Roma 1891, s. 257-259.

³⁰ F. Titi, *Descrizione delle Pitture, Sculture e Architetture esposte in Roma*, Roma 1763, [on-line:] http://penelope.uchicago.edu/Thayer/I/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/Titi/1763*/home.html (16.08.2021).

³¹ J. Ciechanowicz, *Rzym. Ludzie i budowle*, PIW, Warszawa 1989, s. 210-212.

³² H.W. Janson (przy współpracy D.J. Janson), *Historia sztuki od czasów najdawniejszych po dzień dzisiejszy*, Wydawnictwo ALFA – Philip Wilson Warsaw, Warszawa 1993, s. 171.

³³ J. Ciechanowicz, dz. cyt., s. 224.

„mitu Husowskiego”: jest to skrzyżowanie, miejsce spotkań różnych cywilizacji, tak samo jak i ziemie Białorusi to przestrzeń, gdzie zderzają się cywilizacje Zachodu i Wschodu.

Rzym to nie tylko symbol triumfu cywilizacyjnego, oswojenia i przekształcania przestrzeni pod względem kulturowym. Jest to także miasto od dawna obecne w świadomości Białorusinów: Arłou wyrażnie manifestuje więzi kulturowe i znaczenie Wiecznego Miasta dla kultury białoruskiej, co pozwala porzucić mity okresu radzieckiego o chłopskiej egzystencji narodu białoruskiego na przestrzeni wieków. Mit Białorusina – biednego, ciemnego chłopca, ledwo wegetującego pod presją obcego pana – ustępuje miejsca „mitowi Husowskiego”: narracji o narodzie, opartej na idei jego szlachetności, oświeceniu, byciu nieodłączną częścią i godnym reprezentantem wspólnej europejskiej przestrzeni cywilizacyjno-kulturowej.

Bibliografia

- Armellini M., *Le chiese di Roma dal secolo IV al XIX*, Tipografia Vaticana, Roma 1891.
- Armstrong K., *Krótką historia mitu*, przeł. I. Kania, Wydawnictwo Aletheia, Kraków 2005.
- Benevolo L., *Miasto w dziejach Europy*, przeł. H. Cieśla, Wydawnictwo Krąg. Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995.
- Brzozowska A., „*Carmen Nicolai Hussoviani de statura, feritate ac venatione bisonti – poemat epicki?*”, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, „Classica Wratislaviensia XXX” 2010, nr 3209.
- Cassirer E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, przeł. A. Staniewska, przedm. B. Suchodolski, Czytelnik, Warszawa 1977.
- Ciechanowicz J., *Rzym. Ludzie i budowle*, PIW, Warszawa 1989.
- Czupryński S., *Przemiany mitów i mitologizacja w warunkach tworzenia się społeczeństwa pluralistycznego na przykładzie mieszkańców Białegostoku*, Białystok 2015, praca doktorska.
- Frommel C.L., *L'architettura del Rinascimento Italiano*, Skira, Milano 2009.
- Grabias-Banaszewska K., *Mityzacja przestrzeni domowej w powieści Adama Jerzego Czartoryskiego Pan Sędziego Deluty. Sceny z pierwszych lat panowania Stanisława Augusta* [w:] *Mitologizacja kultury w polskiej i iberyjskiej twórczości artystycznej*, red. W. Charchalis, B. Trocha, Pracownia Mitopoetyki i Filozofii Literatury Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2015.

- Gutowski B., *Przestrzeń marzycieli. Miasto jako projekt utopijny*, Oficyna Wydawnicza Feniks, Warszawa 2006.
- Eliade M., *Aspekty mitu*, przeł. P. Mrówczyński, Wydawnictwo KR, Warszawa 1998.
- Hodalska M., *Śmierć Papieża, narodziny mitu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Janson H.W. (przy współpracy Janson D.J.), *Historia sztuki od czasów najdawniejszych po dzień dzisiejszy*, Wydawnictwo ALFA – Philip Wilson Warsaw, Warszawa 1993.
- Kliabanau D., *Motivi italiani nella prosa storica bielorusca contemporanea (sull'esempio della novella "Il tempo della peste" di Uladzimir Arloŭ)* [w:] *Беларуска-італьянскае культурнае ўзаемадзеянне і праблема захавання нацыянальнай ідэнтычнасці. Гістарычны вопыт і сучасныя праблемы: зборнік навуковых артыкулаў*, рэд. С.А. Гаранін, І.У. Ялынцава, Выдавецтва Беларускай навука, Мінск 2016.
- Niżnik J., *Mit jako kategoria metodologiczna*, „Kultura i Społeczeństwo” 1978, nr 3.
- Richardson L. jr., *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, The John Hopkins University Press, Baltimore 1992.
- Titi F., *Descrizione delle Pitture, Sculture e Architetture esposte in Roma*, Roma 1763, [on-line:] http://penelope.uchicago.edu/Thayer/I/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/Titi/1763*/home.html.
- Voisin D., *Between Literature and Politics. The Venatio by Ercole Strozzi Neo-Latin Poet (1474-1508) and His Direction of Animals, People and Gods*, „Studii de știință și cultură” 2014, Vol. 10, No. 3.
- Арлоў Ул., *Пад знакам вечнасці*, „Свабода” 1998, № 44, 14 IV.
- Арлоў Ул., *Час чумы* [w:] *tegoż, Міласць князя Гераніма. Аповесці. Апавяданні, Юнацтва*, Мінск 1993.
- Власов В.Г., *Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства*, в десяти томах, т. 7, Азбука-Классика, Санкт-Петербург 2007.
- Гніламёдаў Ул., *За тысячу гадоў* [w:] *Літаратура XI-XVI стагоддзяў. Залатая калекцыя беларускай літаратуры*, т. 1, Мастацкая літаратура, Мінск 2011.
- Жлутка А.А., *Мікола Гусоўскі* [w:] *Гісторыя беларускай літаратуры XI-XIX стагоддзяў*, т. 1: *Даўня літаратура. XI – першая палова XVIII стагоддзя*, Выд. 2, Беларускай навука, Мінск 2007.
- Кавалёў С.В., *Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.*, Універсітэцкае, Мінск 1993.
- Клябанаў Дз., *Рэканструкцыя, канструкцыя і стылізацыя як элементы пісьменніцкай стратэгіі Уладзіміра Арлова* [w:] *Беларуская гістарычная літаратура*.

Жанры, характары, праблемы. Да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага, Беларуская навука, Мінск 2018.

Некрашэвіч-Кароткая Ж., *Мікалай Гусоўскі і яго паэтычны зборнік у беларускім літаратуразнаўстве*, „Веснік БДУ”, Серыя 4, 2002, № 2.

Некрашэвіч-Кароткая Ж., *Шматтомныя перавыданні твораў Мікалая Гусоўскага ў Літве, Польшчы, Украіне*, „Веснік БДУ”, Серыя 4, 2008, № 3.

Свасьян К., *Философия символических форм Э. Кассирера. Критический анализ*, Академический Проект; Альма Матер, Москва 2010.

ABSTRACT

Topos of Rome as an Element of the “Husouski Myth” by Uładzimir Arlou (Based on the Novel *Time of Plague*)

The subject of the article is the topos of Rome as one of the key elements which determines the method of creating a realistic and mythological image of Mikołaj Husowski, the poet from the 16th century and the main character of the novel *Times of the Plague* by Uładzimir Arlou.

The action of the piece takes place in 16th century Rome, and is strongly attached to individual Roman locations. The category of space is presented in the physical, mythological and symbolic dimensions. Urban space has a complex structure and is marked by a specific chronotope, as it becomes a place of collision and accumulation of various social, historical and cultural phenomena. It has the ability to record history and all kind of traumas, and becomes a symbol of changeability, passing, as well as preserving memory. Additionally, in his novel Uładzimir Arlou creates the “Husowski myth” as a part of a new general Belarusian historical and literary narrative, based on Christian values and Western European cultural tradition. This myth becomes a form of communication between generations of Belarusians.

Keywords: Uładzimir Arłou, Mikołaj Husowski, myth, historical memory, topos of Rome

Słowa kluczowe: Uładzimir Arłou, Mikołaj Husowski, mit, pamięć historyczna, topos Rzymu

Tom jubileuszowy, który oddajemy do rąk czytelnika, stanowi wyraz najwyższego uznania wobec imponującego dorobku naukowego oraz wdzięczności za lata działalności dydaktycznej Pana Profesora Wasilija Szczukina. Publikacja jest próbą odzwierciedlenia szerokiego spektrum zainteresowań badawczych Jubilata, oscylujących wokół historii literatury i kultury rosyjskiej, metodologii badań literackich, poetyki sztuki totalitarnej, a także szeroko rozumianej geografii humanistycznej; osadza jednocześnie te pojęcia w kontekście macierzystym badacza – to jest fenomenów przestrzeni i tożsamości. Z wielką radością pragniemy podkreślić, że niniejsza księga, na którą złożyły się teksty wielu wybitnych badaczy literatury, sztuki i kultury, pragnących uhonorować Profesora Szczukina, stanowi platformę do wymiany myśli naukowców reprezentujących ośrodki naukowo-akademiczne między innymi w Polsce, Izraelu, Bułgarii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Rosji, na Litwie i Białorusi, co należy uznać za jawne świadectwo swoistej niezależności nauki i jej niepodlegania różnorodnym ograniczeniom, które w danym czasie i danej przestrzeni mogą hamować kontakty i zaburzać procesy konsolidacyjne na bazie twórczej wymiany.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-730-9

